

Bioethica

Vol 3, No 2 (2017)

Bioethica

Grèce, le prix d'un enfant/ Public Sénat, 7/3/2016. Greek surrogate motherhood from the French point of you: Critical enquiries and theoretical perspectives.

Μαρίνα Μαροπούλου (Marina Maropoulou)

doi: [10.12681/bioeth.19724](https://doi.org/10.12681/bioeth.19724)

To cite this article:

Μαροπούλου (Marina Maropoulou) M. (2017). Grèce, le prix d'un enfant/ Public Sénat, 7/3/2016. Greek surrogate motherhood from the French point of you: Critical enquiries and theoretical perspectives. *Bioethica*, 3(2), 59–73. <https://doi.org/10.12681/bioeth.19724>

Grèce, le prix d'un enfant/ Public Sénat, 7/3/2016. Η γαλλική οπτική της ελληνικής παρένθετης μητρότητας: κριτικές επισημάνσεις, θεωρητικές προεκτάσεις

Μαρίνα Μαροπούλου

Επιστημονική Συνεργάτις, Νομική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

 mmaropoul@law.uoa.gr

Περίληψη

Το παρόν κείμενο επιδιώκει μια επανεκτίμηση της νομικής υπόστασης της παρένθετης μητρότητας, εντός του περιβάλλοντος της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και εντός του κύκλου των ανθρώπων με τους οποίους θεωρείται, ως εκ της φύσεώς της, πως βρίσκεται σε σχέση. Διερευνά, μέσα από μια πολυπρισματική προοπτική, το ισχύον ρυθμιστικό πλαίσιο της παρένθετης μητρότητας στην αποδεκτή από τον ελληνικό νόμο εκδοχή της (αλτρονιστική παρένθετη μητρότητα).

Η ανεπάρκεια του νόμου να κατανοήσει τη φύση της προσφοράς και το ρόλο της παρένθετης μητέρας, η καταλυτική ισχύς παραδοσιακών αντιλήψεων περί έμφυλων ρόλων εντός του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου, τις οποίες προϋποθέτει ως ισχυρές, καθώς και η αποκλειστική του εστίαση στην προστασία του αναπαραγωγικού δικαιώματος και του γονεακού status των προσώπων που προσφεύγουν στις μεθόδους της τεχνητής αναπαραγωγής, και το οποίο αντιστοιχίζεται στο κανονιστικό μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας, έχουν ως αποτέλεσμα την αδυναμία να υπαχθεί η παρένθετη μητέρα σε κάποια από τις αναγνωριζόμενες από το δίκαιο ταυτότητες και, επομένως, να εξοπλισθεί με τα αντίστοιχα δικαιώματα (μητέρα, εργαζόμενη, πολίτις, ισότιμο συμβαλλόμενο μέρος σε μια έννομη σχέση κλπ).

Αυτή η απουσία αναγνώρισης συντελεί στην παραγωγή και αναπαραγωγή ενός φαύλου κύκλου: οι υποψήφιοι παρένθετες μητέρες στρατολογούνται από τους κόλπους μιας ήδη ευάλωτης και εκτός του προστατευτικού κύκλου των δικαιωμάτων κοινωνικής κατηγορίας γυναικών, των φτωχών μεταναστριών. Εγκλωβίζονται, έτσι, σε καθεστώς αφάνειας και μη ορατότητας, διασφαλίζοντας τη δυνατότητα αναπαραγωγής του χώρου από τον οποίο στρατολογούνται.

Ακολούθως, η παρένθετη μητρότητα επαναπροσεγγίζεται ως βιο-ηθικό ζήτημα, από μια ευαίσθητη σε θέματα φύλου οπτική. Εγείρεται το ερώτημα αν μέσω αυτής της πρακτικής τα γυναικεία πρόσωπα μετατρέπονται σε απλό, ανώνυμο βιολογικό υλικό. Τίθεται το ερώτημα αν η πρακτική αυτή συνιστά μια μορφή ακρωτηριασμού της γυναικείας ανθρώπινης οντότητας, αν συνιστά μια μορφή πραγματοποίησης του γυναικείου προσώπου και του ανθρωπίνου σώματος, επομένως αν θίγονται από αυτήν την πρακτική θεμελιώδεις έννοιες που συγκροτούν τον πυρήνα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Συνηγορώντας υπέρ μιας βιο-ηθικής που θα λαμβάνει υπόψιν τις ιδιαίτερες εμπειρίες των γυναικών, το κείμενο απευθύνει αίτημα για μια πιο διευρυμένη έμφυλη αναπαραγωγική δικαιοσύνη και μια κοινωνική δικαιοσύνη για την παρένθετη μητρότητα.

Grèce, le prix d'un enfant/ Public Sénat, 7/3/2016. Greek surrogate motherhood from the French point of you: Critical enquiries and theoretical perspectives.

Marina Maropoulou

Scientific Associate, Law School, National and Kapodistrian University of Athens

Abstract

This paper reassesses surrogate motherhood as a legal category within the practice of bio-medicine, as well as a legal relation within the human family. The current study approaches the legal form of the received Greek legislation concerning gestational surrogate motherhood -the altruistic form of surrogate motherhood (non payment), through a multidimensional perspective.

The shortcomings of the law regarding the legal understanding of surrogate mother's contribution and role, the stereotypical views concerning gender roles both within the private and the public domains, as well as the exclusive focus on the protection of the reproductive rights and the parental status of the intended parents result in the inability to identify the surrogate mother within a legal protective frame as mother, working person, citizen. This fact produces and reproduces a vicious circle. Surrogate mothers are recruited from an always already invisible social group, the poor immigrant women.

The absence of their legal protection and acknowledgment forces them to remain in this condition of invisibility and secures the continuity of this reproductive labour. The paper also readdresses the surrogate motherhood as a bio-ethic issue, from a critical, gender sensitive viewpoint. It raises the question if this practice transforms the persons who give life into mere, anonymous biological material; it raises questions regarding the extent to which this practice commodifies and appropriates women's bodies.

The paper finally addresses a demand for a more comprehensive reproductive justice and a more inclusive social protection for surrogate motherhood.

1. Η γαλλική πρό(σ)κληση

Το γαλλικό τηλεοπτικό κανάλι Public Sénat, ένας τόπος που θεωρείται σοβαρή πηγή ενημέρωσης και ο οποίος συντονίζεται και ανατροφοδοτεί, με συναφείς θεματικές εκπομπές, συζητήσεις που διεξάγονται στο πλαίσιο των δύο νομοθετικών σωμάτων της Γαλλικής Πολιτείας, τη Γερουσία και το Κοινοβούλιο, προέβαλε, στις 7 Μαρτίου του 2016, μια δημοσιογραφική έρευνα/ ντοκιμαντέρ με θέμα την παρένθετη μητρότητα στην σημερινή Ελλάδα.¹

Η έρευνα επισκέπτεται τη μεγαλύτερη ιδιωτική κλινική ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στην Αθήνα. Παρίσταται και καταγράφει την επίσκεψη ενός ζευγαριού Κινέζων σε έναν γυναικολόγο της κλινικής, από τον οποίο και πληροφορούνται ότι στην περίπτωση τους «όλα βαίνουν καλώς». Τα τρία γονιμοποιημένα ωάρια -η «φωτογραφία» των οποίων παραδίδεται στο τέλος της συνάντησης στους συγκινημένους γονείς, ώστε να την πάρουν μαζί τους, δίκην συναισθηματικού σουβενίρ, σαν τις φωτογραφίες που βγάζουμε στις διακοπές- πρόκειται εντός των ημερών να εμφυτευθούν στην παρένθετη, γεωργιανής καταγωγής, μητέρα. Το μόνο που τους απομένει να κάνουν πλέον είναι να ξαναεμφανιστούν στην κλινική λίγες μέρες πριν από τον προγραμματισμένο τοκετό, αφού μπορούν να ενημερώνονται για την πορεία της εγκυμοσύνης και εξ αποστάσεως. Η κάμερα στη συνέχεια μπαίνει στο χειρουργείο, για να πραγματοποιήσει λήψεις από μια διαδικασία μεταφοράς γονιμοποιημένων ωαρίων στο σώμα μίας παρένθετης, και ξαναγείται στους πολυτελείς χώρους της κλινικής, από τον ίδιο τον γιατρό-περήφανο κλινικάρχη, ενώ στο συνεχώς κατειλημμένο τηλεφωνικό κέντρο της κλινικής, γλωσσομαθείς τηλεφωνήτριες φιξάρουν ραντεβού από όλες τις γωνιές του κόσμου. Ο περήφανος κλινικάρχης επιδεικνύει τις αξιοσημείωτες και προβεβλημένες στον διεθνή και εγχώριο τύπο επαγγελματικές επιτυχίες του - ο Έλληνας Elvis Prislej της γονιμότητας μαθαίνουμε πως αποκαλείται τιμη-

τικά. Μας δείχνει τις κολλημένες στον τοίχο και, σε περίοπτη θέση, φωτογραφίες μωρών που τον ευχαριστούν για το «δώρο ζωής» που τους έκανε, ενώ απαριθμεί τους λόγους για τους οποίους μια υποβοηθούμενη αναπαραγωγή αλλά Ελληνικά συνιστά ιδανική επιλογή για την παγκόσμια υπογονιμότητα: είναι φτηνή, ιατρικά εγγυημένη και «διαθέτουμε ένα ελαστικό, επιτρεπτικό νομικό πλαίσιο». Κυρίως, όμως, έχουμε «μια ωραία χώρα, με καλό καιρό, ήλιο και νησιά, ιδεώδη προορισμό για ξεκούραση και χαλάρωση», επαναλαμβάνοντας στο σημείο αυτό, ως ρητορικό τόπο, την ταύτιση της Ελλάδας με χαρούμενο τόπο τουρισμού.

Στο περιβάλλον της κλινικής όλα είναι ανοιχτά, πρόθυμα να μιλήσουν και να εκτεθούν άφοβα στη δημοσιότητα. Εξάλλου τα ενδότερα του χειρουργείου έχουν ήδη επισκεφθεί δημοφιλείς εκπομπές του ελληνικού τηλεοπτικού μεσημεριού, για να παρακολουθήσουν σε ζωντανή σύνδεση μια ωοληψία με ξεναγό τον ίδιο τον χειρουργό, καθ' ον χρόνο αυτός πραγματοποιούσε την επέμβαση.

Η κάμερα στη συνέχεια παίρνει στο κατόπι τη Μαρία, μια 35χρονη Βουλγάρα, παρένθετη μητέρα, η εγκυμοσύνη της οποίας έχει προκληθεί και παρακολουθείται στην εν λόγω γενετική κλινική, στην οποία, εξάλλου, η Μαρία έχει και κατά το παρελθόν προσφέρει παρόμοιες υπηρεσίες. Είναι παρένθετη για δεύτερη φορά: η πρώτη περίπτωση ήταν πριν από δύο χρόνια για λογαριασμό ενός ζευγαριού Ελληνο-γάλλων. Κυφορεί δίδυμα για λογαριασμό ενός άτεκνου ζευγαριού, στο σπίτι του οποίου δούλευε ως καθαρίστρια πριν από έναν χρόνο. Αποκρύπτει την αμοιβή που έχει πάρει, παραπέμποντας στο συμβόλαιο που έχει υπογράψει και στο οποίο δεν γίνεται καμιά παρόμοια αναφορά. Είναι ο 16χρονος γιός της, που παρακολουθώντας τη συνέντευξη από κάποια απόσταση, θα το αποκαλύψει στη συνέχεια υπό το εξής σκεπτικό: «εγώ δεν ήθελα να κάνει κάτι τέτοιο η μάνα μου, αλλά είναι για την αγορά κάποιου σπιτιού, για να ξεφύγει κανείς από το νοίκι».

Η θεαματική, για τα δημογραφικά δεδομένα του εθνικού πληθυσμού, αύξηση ιατρικών κέντρων υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (6 φορές περισσότερα των αντίστοιχων στη Μ. Βρετανία για έναν πληθυσμό 6 φορές μικρότερο) αποδίδεται στη συνέργεια τεσσάρων παραγόντων: την

¹ Η εκπομπή είναι διαθέσιμη στον ιστότοπο: <https://www.publicsenat.fr/emission/les-dessous-de-la-mondialisation/grece-le-prix-d-un-enfant-10869> [ανακτήθηκε την 27.09.2017]

«παγκοσμιοποίηση» (ελεύθερη κυκλοφορία ανθρώπων και υπηρεσιών), την ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών υγείας/ ιατρικής υποβοήθησης της ανθρώπινης αναπαραγωγής, το ευέλικτο και επιτρεπτικό νομικό πλαίσιο αλλά και την πρόσφατη οικονομική κρίση.

Απαραίτητος όρος, όμως, για την ανάπτυξη αυτών των υπηρεσιών είναι η δημιουργία και η συνεχής τροφοδότηση των όρων για την ύπαρξη μιας ευάλωτης γυναικείας κοινωνικής κατηγορίας, με μακρά θητεία στην επισφάλεια, την προσωρινότητα, την αβεβαιότητα, ψυχικό κλίμα κατάλληλο για τον εγκλιματισμό στην συνθήκη της υποκατάστατης κυοφόρου.

Η Μαρία, λοιπόν, συνιστά μια ιδεοτυπική περίπτωση παρένθετης μητέρας, που ανοίγει τη δυνατότητα να αναχθούμε στην ανθρωπογεωγραφία του χώρου που παράγει και αναπαράγει τους όρους ύπαρξης γυναικείων εφεδρειών, δυνάμει στρατεύσιμων για την κάλυψη των αναγκών της ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

Πρόκειται για μοναχικές γυναίκες-μετανάστριες από χώρες της θρησκευόμενης Ανατολικής Ευρώπης, μέσης ηλικίας, που διαμένουν σε υποβαθμισμένες και εγκαταλειμμένες από τους γηγενείς γειτονιές του κέντρου, έχοντας συχνά στην αποκλειστική ευθύνη τους παιδιά στην Ελλάδα ή στην γενέτειρά τους να μεγαλώσουν. Στο πρόσωπό τους συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις για μια επιτυχημένη παρένθετη μητρότητα. Γιατί για τον «φυσικό» εγκλιματισμό στην αποστολή/ δουλειά που καλείται κυοφορία και τοκετός ενός παιδιού μιας άλλης, χρειάζεται κάτι μοναδικό, που οι γυναίκες αυτές το διαθέτουν. Η μέχρι πρότινος απασχόλησή τους και οι προ της κρίσης ευκαιριακές δουλειές τους κινούνταν σε αυτήν τη θολή περιοχή, που λέγεται υπηρεσίες φροντίδας. Η περιοχή είναι θολή, όχι μόνο γιατί φιλοξενεί την συνήθως μαύρη, εκτός κρατικού ελέγχου εργασία, αλλά και γιατί στο ποιόν αυτής της εργασίας συναιρούνται ως αδιαχώριστες μεταξύ τους δύο διαστάσεις, που θεωρούνται ετεροειδείς και εν πολλοίς αντιθετικές: τόσο μια πρακτική, ενεργητική, δουλειά όσο και μια μη «παραγωγική», συναισθηματική «προσφορά αγάπης» προς τα πρόσωπα/ αποδέκτες των

υπηρεσιών.² Αυτές ακριβώς οι διαστάσεις θεωρούνται πως είναι αναγκαίες στην αποστολή/ δουλειά που λέγεται παρένθετη μητρότητα.

Η κατηγορία αυτή των γυναικών δεν έχει μόνον δεσμούς αλληλο-υποστηρίξης και αλληλεγγύης, αλλά και ιεραρχήσεις ανάμεσα στις παλιές και τις νέες, τις αμύητες και τις μνημένες, που αναλαμβάνουν τον ρόλο του ενδιάμεσου μεταξύ κλινικής και του υποψήφιου προς επιστροφή μελούς, ελέγχουν το πεδίο και διαμεσολαβούν μεταξύ ζήτησης και προσφοράς.

Έτσι, οι κυριακάτικες συγκεντρώσεις στα στέκια τους δεν είναι μόνο ευκαιρία για να χαλαρώσουν. Επαναβεβαιώνουν τούς μεταξύ τους δεσμούς, εμψυχώνουν η μια την άλλη και μιλούν στα καθέκαστα ενός νεοφανούς «επαγγέλματος»: πώς είναι να γεννάς στο όνομα και για λογαριασμό ενός άλλου.

Η γαλλική μαρτυρία για την παρένθετη μητρότητα επί ελληνικού εδάφους δεν είναι αντικειμενική.³ Παρακολουθεί την ελληνική πραγματικότητα από τη σκοπιά των, μέχρι στιγμής, κοινωνικά κυρίαρχων και αποδεκτών από την γαλλική έννομη τάξη αντιλήψεων, δυνάμει των ο-

² Για την αδύνατη αποσύνδεση πρακτικής δουλειάς-συναισθήματος και τις συνέπειες που αυτό έχει ως προς τη δυνατότητα ορθολογικής αποτίμησης της ανθρώπινης εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών βλ. Μαροπούλου Μ. Παράμετροι μιας «δύσκολης» αναγνώρισης: Το φροντίζει. Σε: Δεδουσόπουλος Α, Κουτρούκης Θ (επ.) Η διεύρυνση του Τομέα των Υπηρεσιών, Οικονομικές και Εργασιακές Διαστάσεις. Κριτική, Αθήνα, 2011: 83-109.

³ Οι αναφορές των γαλλικών Μέσων Ενημέρωσης -με παρόμοιο πνεύμα- στην ελληνική πρακτική είναι συχνές. Εντός του πλαισίου της Ε.Ε. ο ελληνικός θεσμός της παρένθετης μητρότητας χαρακτηρίζεται ως «ελληνική εξαίρεση», λόγω του ιδιαίτερου του νομικού πλαισίου της σχετικής πρακτικής. Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδόθηκε στην ελληνική περίπτωση στα πορίσματα συγκριτικής έρευνας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία παρουσιάστηκε στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το 2013 και αφορούσε στο ρυθμιστικό καθεστώς της παρένθετης μητρότητας στις επί μέρους εθνικές έννομες τάξεις, βλ. A Comparative Study on the Regime of Surrogacy in EU Members States, Directorate General For Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Union, 2013, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2013/474403/IPOL-JURI_ET\(2013\)474403_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2013/474403/IPOL-JURI_ET(2013)474403_EN.pdf)

[ανακτήθηκε την 29.09.2017]. Εκτοτε, η σχετική διεθνής βιβλιογραφία περιγράφει την ελληνική περίπτωση με αυτόν τον χαρακτηρισμό.

ποίων η πρακτική της παρένθετης μητρότητας είναι απαράδεκτη, θεωρούμενη ως μορφή σύγχρονης γυναικείας δουλείας και ως πρακτική που αντίκειται στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ακεραιότητας του προσώπου. Απηχώντας αυτές τις αντιλήψεις, η γαλλική Νομοθεσία δεν αναγνωρίζει την πρακτική αυτή και θεωρεί ως άκυρη τη σύμβαση της παρένθετης (φέρουσας-μητέρας κατά τη γαλλική ορολογία) με το άτεκνο ζευγάρι, στη βάση της νομικής αδυναμίας του προσώπου να διαθέσει το σώμα του.⁴

Παρ' όλα αυτά, η γαλλική ματιά προσφέρει μια καλή αφετηρία για να επανεξετάσουμε το ελληνικό φαινόμενο της παρένθετης μητρότητας. Η μετακίνηση του βλέμματος και η μετάθεση της προσοχής από το υπογόνιμο-άτεκνο (ετερόφυλο) ζευγάρι, η αναπαραγωγική δυνατότητα του οποίου βρισκόταν στο επίκεντρο της προσοχής του Έλληνα νομοθέτη την εποχή που ρύθμιζε τη δυνατότητα πρόσβασης στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, στους αφανείς τρίτους «συντελεστές» και η ανα-πλαισίωση της πρακτικής στο σύγχρονο περιβάλλον των παγκοσμιοποιημένων, πλέον, βιο-γενετικών πρακτικών (global surrogacy), φέρνει στο φως κρυμμένες και συζητήσιμες, από βιο-ηθική και δικαιοπολιτική σκοπιά, πτυχές της πρακτικής. Αποτελεί, λοιπόν, την αφορμή για μια επισκόπηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου, προκειμένου να ανιχνευθούν ενδεχομένως προβληματικά του σημεία, ή όσα έχουν καταστεί, σήμερα πλέον, προβληματικά.

⁴ Η γαλλική έννομη τάξη και κοινωνία δοκιμάζονται σε διαφορετικό σημείο από τη διεθνοποίηση των βιοιατρικών υπηρεσιών υποβοήθησης. Τα παιδιά Γάλλων γονέων που γεννιούνται μέσω παρένθετης μητέρας, στο πλαίσιο μίας ιατρικά υποβοηθούμενης διαδικασίας αναπαραγωγής που πραγματοποιείται, αναγκαστικά, εκτός του γαλλικού εδάφους, δεν μπορούσαν να επανεγγραφούν στη γαλλική επικράτεια ως Γάλλοι πολίτες, δεν μπορούσαν, δηλαδή, να αποκτήσουν την ιθαγένεια των γονιών τους. Μετά από δύο καταδικές από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (υποθέσεις *Menesson v. France* και *Labassee v. France*), η Γαλλία παραχωρεί, πλέον, ιθαγένεια και σε παιδιά Γαλλίδων που έχουν γεννηθεί εκτός γαλλικού εδάφους με αυτή την μέθοδο. Για τα κείμενα των αποφάσεων (στα αγγλικά) βλ. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145179> και <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145180> [ανακτήθηκαν την 29.09.2017].

Γιατί η σημερινή ελληνική κοινωνία δεν είναι η ομοιογενής εθνική κοινότητα του τέλους του 20^{ου} αιώνα, στην οποία αναφερόταν ο ιστορικός νομοθέτης, όταν αποφαινόταν υπέρ της δυνατότητας να εισέλθει στην ελληνική έννομη τάξη η καινοφανής, την εποχή εκείνη, πρακτική της παρένθετης μητρότητας. Η ελληνική κοινωνία, επίσης, δεν είναι οι πολλές παραδοσιακές κοινότητες με τους σφικτούς δεσμούς συγγένειας, εντός των οποίων αναπτύσσονταν κοινωνικά «αποδεκτές» παραδοσιακές πρακτικές προσφοράς παιδιών, από γόνιμα σε άτεκνα ζευγάρια, από ικανές προς τεκνοποιία σε ανίκανες προς τούτο γυναίκες. Ως δυναμικό, πλέον, κομμάτι ενός διεθνούς αναπαραγωγικού σκηνικού, οι υπηρεσίες υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στην Ελλάδα έχουν ανάλογο εύρος, είτε αποκεντρωμένες υπό τη μορφή σημείων ή κόμβων σε διαπολιτισμικά δίκτυα μαιών, γιατρών, δικηγόρων, είτε συγκεντρωμένες σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, όπως διεθνούς κύρους και λίαν προσοδοφόρα μαιευτήρια, ιδιωτικά ιατρεία και διαγνωστικά κέντρα ανθρώπινης υπογονιμότητας.

Επίσης, δεν έχει μόνο κοινωνιολογική σημασία η ανάδειξη του κοινωνικού προφίλ των παρένθετων μητέρων. Οι παρένθετες μητέρες, τα κατά το νόμο συμβαλλόμενα, δηλαδή, πρόσωπα σε μια σύμβαση παρένθετης κυοφορίας, αντλούνται από μια κοινωνική κατηγορία «αφανών προσώπων», μια ήδη ιδιαίτερα ευάλωτη και επισφαλής κοινωνική ομάδα, η οποία δεν μετέχει σε γενικότερες διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Η αυτονομία, η ικανότητα ελεύθερης επιλογής και η ικανότητα συναίνεσης, απαραίτητες προϋποθέσεις για την ισχύ της αρχής της συμβατικής ελευθερίας και για την έγκυρη σύναψη μιας σύμβασης φαντάζουν, στην περίπτωση των παρένθετων μητέρων, εξωπραγματικές. Οι παρένθετες μητέρες ομολογούν πως «κάνουν τα παιδιά των άλλων στην βάση της ανάγκης να ζήσουν τα δικά τους». Ο δε νομικός (δικαστηριακός) έλεγχος εγκυρότητας της σύμβασης, στον οποίο υποβάλλεται κατά τον νόμο η σύμβαση της παρένθετης μητρότητας μετά την κατάρτισή της, μένει σε ένα πολύ επιφανειακό και τυπικό επίπεδο, απρόθυμος να εισέλθει σε λεπτομέρειες του δυσκολοδιάβαστου *ιδιωτικού χώρου*.

Η γαλλική μαρτυρία, επίσης, θέτει ερωτήματα ως προς τους γενικούς ηθικούς όρους της βιο-

ιατρικής πρακτικής που αποκαλείται «παρένθετη μητρότητα».

2. Νομοθετώντας για την παρένθετη μητέρα: έμφυλα στερεότυπα, νομικά δίπολα και το πρόβλημα της νομικής υπαγωγής.

2.1. Όροι για την επανεξέταση της ελληνικής ρύθμισης

Η εισαγωγή της πρακτικής της παρένθετης μητρότητας, ως νέου νομικού θεσμού ενταγμένου στον νόμο για την Ιατρική Υποβοήθηση της Ανθρώπινης Αναπαραγωγής, απαιτούσε εκ μέρους του Έλληνα νομοθέτη τη δημιουργία κατάλληλου χώρου εντός της ελληνικής έννομης τάξης, με τη διαμόρφωση ενός κατάλληλου προς τούτο ορισμού.

Το νομικό παράδειγμα της παρένθετης μητρότητας αποτελεί μια καλή περίπτωση για την κατανόηση της θέσης, η οποία υποστηρίζει πως ο νόμος δεν έχει απλώς μια ρυθμιστική δύναμη· δεν προσφέρει λύσεις σε προ-δεδομένες αυτού πραγματικές καταστάσεις, αλλά, πέραν αυτού, προδιαγράφει τους όρους υπό τους οποίους διαμορφώνεται η δυνατότητα να κατανοούμε το ίδιο το πραγματικό, να δίνουμε νόημα στις ανθρώπινες ενέργειες ως πράξεις με αξία ή απαξία, να χαρακτηρίζουμε τις ανθρώπινες προσδοκίες ως θεμιτές ή αθέμιτες και να χαρτογραφείται, αντίστοιχα, ο ανθρώπινος ψυχισμός.

Η «δημιουργία» ενός χώρου ευστάθειας για την παρένθετη μητρότητα εντός της ελληνικής έννομης τάξης, χρειάστηκε να αναμετρηθεί -και να ξεπεράσει, με κάποιον τρόπο, αυτήν την αναμέτρηση- με μείζονες νομικές διακρίσεις και, κατά συνέπεια, με τις εξαρτώμενες από αυτές μείζονες πολιτισμικές προκείμενες, δια των οποίων κατηγοριοποιούνται και οριοθετούνται τα συμβάντα του κοινωνικού χώρου. Πού θα μπορούσε να υπαχθεί, από νομικά σημαντική σκοπιά, η παρένθετη μητρότητα; Στην εργασία ή στο συναίσθημα; Σε προσφορά σωματικής υπηρεσίας σεξουαλικού τύπου - «δανεισμός μήτρας»- (ανήθικη) ή σε άυλη προσφορά αγάπης (ηθική); Στη δωρεά ή στην οικονομική συναλλαγή; Στον ιδιωτικό, οικογενειακό χώρο (συναίσθημα) ή στην ορατή, δημόσια σφαίρα, ως κοινωνικά αποτιμώμενη προσφορά (εργασία);

Η δεδομένη νομική ταυτότητα της παρένθετης μητέρας είναι το παράγωγο ενός συγκεκριμένου, αυστηρά οριοθετημένου -αφού το ρεπερτόριο των νομικών εννοιών είναι πεπερασμένο- μη θετικά ορατού σε πρώτο επίπεδο, πλην όμως υπόρρητου μέσα στη ρύθμιση, τρόπου που αναγκάστηκε να επιλέξει ο ιστορικός νομοθέτης, στην προσπάθειά του να διαμορφώσει τους όρους, ώστε να δοθεί διαβατήριο εισόδου της παρένθετης μητρότητας στην ελληνική έννομη τάξη.

Προκειμένου, ωστόσο, να μπορέσουμε να συλλάβουμε τη διαμορφωτική επί του πραγματικού δύναμη μιας νομοθέτησης θα πρέπει να ανασυστήσουμε την συγκεκριμένη τροχιά που διέγραψε ο σχεδιασμός της. Θα πρέπει να ανασύρουμε στην επιφάνεια τους αναγκαίους στρατηγικούς χειρισμούς: τις αντιστοιχίσεις, τις προσεγγίσεις, τους δανεισμούς, αλλά και τις αποστασιοποιήσεις, αποσυνδέσεις, διαφοροποιήσεις από συναφείς/ συγγενικές ή δυνάμενες να θεωρηθούν συναφείς, έννοιες. Είναι ζήτημα ερμηνευτικής επιλογής και όχι αντικειμενικό δεδομένο τι θεώρησε ο ιστορικός νομοθέτης κατάλληλο/ επιθυμητό να συσχετιστεί με την ελληνική ρύθμιση της παρένθετης μητρότητας, ώστε να πρέπει να επινοηθεί μία στρατηγική προσέγγισης με αυτό, και τι θεώρησε ανεπιθύμητο και «επικίνδυνο», ώστε να χρειαστεί μία στρατηγική διαφοροποίησης. Σ' αυτήν την ερμηνευτική στρατηγική/ «επιλογή» εμπλέκονται εξαρτήσεις, μεταξύ άλλων, από αποσταθεροποιημένα, πλέον, έμφυλα στερεότυπα και αμφισβητούμενες, πλέον, αντιλήψεις γύρω τη σεξουαλικότητα, τον γάμο, την οικογένεια, τους έμφυλους κοινωνικούς ρόλους, τις έμφυλες «φυσικές» προδιαθέσεις και τις συναπτόμενες με αυτές ηθικές αξιολογήσεις. Δεσμευμένες, ωστόσο, μέσα στη ρύθμιση και στις μείζονες προκείμενες από τις οποίες περνά ο σχεδιασμός της, οι αντιλήψεις αυτές επαναπροβάλλονται στη σημερινή πραγματικότητα της παρένθετης μητρότητας, συσκοτίζοντας κρίσιμες όψεις της σημερινής εικόνας της και εγκλωβίζοντας τους όρους για μια νέα εννόμησή της ως ενδεχομένως κρίσιμου, κοινωνικού και βιοηθικού προβλήματος.

Η ταυτότητα της παρένθετης μητέρας στην Ελλάδα έχει συγκροτηθεί ως συνέπεια μιας διαχείρισης, μεταξύ άλλων, των νομικών εννοιών της πορνείας, της μοιχείας, της μητρότητας, της

εργασίας και του δώρου. Η διαχείριση αυτή, ωστόσο, παρουσιάζει κάποια χαρακτηριστικά «λύσης ανάγκης». Γι' αυτό και παρουσιάζονται, με μια προσεκτικότερη ματιά, αντιφάσεις, ακρωτηριασμοί, παλινδρομήσεις και εξισορροπήσεις όχι και τόσο σταθερές.

2.2 Μια σωματική προσφορά πέρα από την πορνεία και τη μοιχεία

Η ελληνική ρύθμιση που καθιέρωσε την παρένθετη μητρότητα ως επιτρεπόμενη πρακτική, χρειάστηκε να αντιμετωπίσει δύο εννοιολογικούς «κινδύνους». Ο πρώτος κίνδυνος ήταν το ενδεχόμενο σύγχυσης της παρένθετης μητρότητας, εντός του άτεκνου ζευγαριού, με ένα είδος υποκατάστατης σεξουαλικής σχέσης μεταξύ του άνδρα-συζύγου και της παρένθετης (ανήθικη), ένα είδος μοιχείας (παράνομο). Η αποσύνδεση από τη μοιχεία πραγματοποιήθηκε με την επιλογή του όρου παρένθετη (μητέρα) και όχι υποκατάστατη (γυναίκα) για την ονομασία της κυοφόρου, ανανοηματοδοτώντας, κατά συνέπεια, την σχέση της παρένθετης μητρότητας ως, κυρίως, σχέση μεταξύ δύο ομόφυλων προσώπων (νομικής/ κοινωνικής μητέρας- κυοφόρου/ παρένθετης μητέρας) και όχι ως σχέση μεταξύ δύο ετερόφυλων προσώπων [γυναίκα υποκατάστατη της συζύγου/ κοινωνικής μητέρας-άνδρα/ (κοινωνικού) πατέρα]. Η αντίληψη αυτή αποτυπώνεται στη μορφή υπό την οποία ο νόμος ακούει το αίτημα για την έγκριση αυτής της πρακτικής: ενεργητικά νομιμοποιείται μόνο η κοινωνική μητέρα. Εντός αυτής της διευθέτησης και προκειμένου να μην υπάρχει κίνδυνος μιας νέας σύγχυσης μεταξύ των δύο γυναικών απαγορεύτηκε από τον νόμο βιολογική συγγένεια παρένθετης μητέρα-παιδιού μέσω του ωαρίου. Στην ελληνική νομοθεσία απαγορεύεται η παρένθετη μητέρα να είναι και η βιολογική μητέρα, να έχει προσφέρει δικό της ωάριο. Στο πλαίσιο της ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής το παρεχόμενο ωάριο ως γεννητικό υλικό, είναι ανώνυμο. Στην συγκεκριμένη, όμως, περίπτωση, το ωάριο της παρένθετης μητέρας διατηρεί την ταυτότητά του και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αναπαραγωγικό υλικό.

Ο δεύτερος κίνδυνος, η ενδεχόμενη σύγχυση της παρένθετης μητρότητας με την πορνεία, την ύπαρξη δηλαδή λανθάνουσας σεξουαλικής σχέσης μεταξύ (κοινωνικού) πατέρα και παρένθετης

(αφού η «φυσική» γυναικεία εγκυμοσύνη αποτελούσε τεκμήριο προηγούμενης ετερόφυλης σεξουαλικής/ «φυσικής» επαφής, στην διάρκεια της οποίας συνέβαινε η σύλληψη) έναντι οικονομικού ανταλλάγματος, παρακάμφθηκε με τη νομιμοποίηση μόνον της επιλεγόμενης αλτρουιστικής παρένθετης μητρότητας. Απαγορεύτηκε, δηλαδή, στην σύμβαση να προβλέπεται η συμφωνία παροχής οικονομικού ανταλλάγματος (χρηματικής αμοιβής) για την προσφορά των υπηρεσιών της παρένθετης μητέρας. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγεται ο συσχετισμός των προσφερόμενων από την παρένθετη μητέρα σωματικών υπηρεσιών («προσφορά μήτρας») με μορφές εμπορευματοποίησης του γυναικείου σώματος, την πορνεία και το πορνικό συμβόλαιο. Ο ελληνικός νόμος εγγράφει την κατανόηση της παροχής της παρένθετης μητέρας προς το άτεκνο ζευγάρι όχι στην λογική της συναλλαγής, αλλά στη λογική του δώρου. Στο συμβόλαιο περί παρένθετης κυοφορίας δεν υπάρχει αμοιβαίοτητα δόσης και λήψης μεταξύ των συμβαλλομένων. Μια ανάλογη συμφωνία -αποδεκτή σε άλλες έννομες τάξεις-, μια ανάλογη συμβατικοποίηση της σχέσης μεταξύ παρένθετης μητέρας και άτεκνου ζευγαριού, ως προσφορά σωματικών υπηρεσιών αντί οικονομικού ανταλλάγματος (πέραν της συμφωνίας για καταβολή συγκεκριμένων δαπανών και αποζημιώσεων που κατά το νόμο δεν συνιστούν ανταλλάγμα⁵)- για την ελληνική έννομη τάξη θεωρείται πως συνιστά αθέμιτη εμπορευματοποίηση του γυναικείου σώματος, πραγματοποιητική χρήση του (γυναικείου) προσώπου. Η φύση, λοιπόν, της προσφοράς εκ μέρους της παρένθετης μητέρας θεωρείται πως είναι χαριστική, άνευ ανταλλάγματος. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να επανέλθουμε πιο κάτω.

⁵ Άρθρ. 14 παρ. 4 ν. 3305/2005: Η συμφωνία για κυοφορία από τρίτη γυναίκα γίνεται χωρίς οποιοδήποτε αντάλλαγμα. Δε συνιστά αντάλλαγμα: α) η καταβολή των δαπανών που απαιτούνται για την επίτευξη της εγκυμοσύνης, την κυοφορία, τον τοκετό και τη λοχεία, β) κάθε θετική ζημία της κυοφόρου εξαιτίας αποχής από την εργασία της, καθώς και οι αμοιβές για εξαρτημένη εργασία, τις οποίες στερήθηκε λόγω απουσίας, με σκοπό την επίτευξη της εγκυμοσύνης, την κυοφορία, τον τοκετό και τη λοχεία. Το ύψος των καλυπτόμενων δαπανών και αποζημιώσεων καθορίζεται με απόφαση της Αρχής [Ιατρικός Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής].

2.3 Παρένθετη δραστηριότητα, τεκνοθεσία και εμπορία βρέφους

Η νομική ρύθμιση, επίσης, ξεμπλέκει με το ενδεχόμενο σύγχυσης της -νόμιμης- παρένθετης μητρότητας με την -παράνομη- πρακτική της αγοραπωλησίας βρέφους, όσο και με την -νόμιμη- τεκνοθεσία, ως μεθόδων απόκτησης τέκνων από άτεκνες οικογένειες. Με τις μεθόδους αυτές θα μπορούσε να συσχετισθεί λόγω της υλικής πράξης της παράδοσης του βρέφους από την παρένθετη μητέρα στην κοινωνική μητέρα, η οποία δεν συμμετέχει στη γέννηση σωματικά.

Ο σκόπελος παρακάμπτεται με την κατάρτιση της έγγραφης συμφωνίας μεταξύ των κοινωνικών γονέων και της παρένθετης μητέρας στην πολύ αρχική φάση της διαδικασίας, λίγο πριν από τη μεταφορά των γονιμοποιημένων ωαρίων στο σώμα της παρένθετης μητέρας. Στην τεκνοθεσία απαγορεύεται σχετική συμφωνία πριν από τη γέννηση του παιδιού. Στην παραπάνω συμφωνία, η παρένθετη μητέρα δηλώνει την παραιτήσή της από κάθε μητρική διεκδίκηση του παιδιού, ότι δηλαδή δεν το αναγνωρίζει ως δικό της. Αυτό που σε άλλες έννομες τάξεις -οι οποίες επιτρέπουν την πρακτική της παρένθετης μητρότητας- έχει αναγνωρισθεί ως πρόβλημα, η υπέρμετρη, δηλαδή, δέσμευση της βούλησης της παρένθετης μητέρας για μεγάλο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα να προβλέπονται νομικές διαδικασίες για τη δυνατότητα επαναβεβαίωσης της βούλησης της παρένθετης μητέρας να παραδώσει το παιδί μετά από τον τοκετό, στην ελληνική περίπτωση απουσιάζει, αφού μια τέτοια δυνατότητα θα κινδύνευε να εξομοιώσει την πρακτική της παρένθετης μητρότητας με την τεκνοθεσία. Ως συμβαλλόμενο πρόσωπο, η παρένθετη μητέρα έχει μια νομική εξουσία διάθεσης, όχι όμως νομική δυνατότητα διεκδίκησης. Επομένως, οι γενικές διατάξεις περί συμβάσεων -το γενικό δικαίωμα υπαναχώρησης, ανάκλησης- είναι ζήτημα αν μπορούν να τύχουν εφαρμογής στην προκείμενη μορφή σύμβασης.⁶

⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 1464 ΑΚ, αν η κυοφορία έγινε από άλλη γυναίκα υπό τους όρους του άρθρου 1458 (παρένθετη μητρότητα), μητέρα του τέκνου τεκμαίρται η γυναίκα στην οποία δόθηκε η σχετική δικαστική άδεια (κοινωνική μητέρα). Το τεκμήριο αυτό ανατρέπεται, με

Η ρύθμιση αυτή, επίσης, αποσυνδέει την πρακτική της παρένθετης μητρότητας με το ενδεχόμενο να συνιστά άτυπη μορφή αγοραπωλησίας παιδιού (παράνομη) προβλέποντας υποχρεωτικά έγγραφο τύπο⁷ για τη συμφωνία μεταξύ παρένθετης και νομικής μητέρας καθώς και χορήγηση δικαστικής άδειας μετά από σχετική αίτηση της κοινωνικής μητέρας (αρ. 8 ν 3089/2002).

Ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος το ερώτημα αν η σημερινή διεθνοποίηση των υπηρεσιών τεχνητής αναπαραγωγής, ανανοηματοδοεί την πρακτική προσφυγής των άτεκνων προσώπων-πολιτών σε εκτός της χώρας τους κέντρα τεχνητής αναπαραγωγής προκειμένου να αποκτήσουν τέκνο σε μορφή κρυπτόμενης παράνομης διακίνησης και αγοραπωλησίας βρεφών και -κατά συνέπεια- ευνοεί την αναγκασία προς τούτο διακίνηση γυναικών/ παρένθετων μητέρων.⁸ Ωστόσο, και μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να εκτιμηθεί μια «ατυχής» μεταβολή του νομικού πλαισίου που ορίζει τις προϋποθέσεις της παρένθετης μητέρας.⁹ Ο ελληνικός νόμος, ο οποίος εξ αρχής δεν έθετε προϋποθέσεις ως προς την ιθαγένεια των μερών της συμφωνίας, απαιτούσε, όμως, ως ελάχιστο δεσμό με την ελληνική επικράτεια την κατοικία είτε της παρένθετης είτε της κυοφόρου στην Ελλάδα, τροποποιήθηκε πλέον, με το αρ. 17 του ν. 4272/2014 τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο εύκολα: αναγνωρίζει το δικαίωμα προσφυγής στην πρακτική της παρένθετης

αγωγή προσβολής της μητρότητας που ασκείται μέσα σε προθεσμία έξι μηνών από τον τοκετό, είτε από την τεκμαιρόμενη μητέρα, είτε από την κυοφόρο γυναίκα, εφόσον αποδειχθεί ότι το τέκνο κατάγεται βιολογικά από την τελευταία.

⁷ Scherman R. Misca G. Rotabi K Selman P. Global commercial surrogacy and the international adoption: parallels and differences, *Adoption and fostering* 2016, διαθέσιμο στην ιστοθέση:

<http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0308575915626376> [ανακτήθηκε την 29.09.2017]

⁸ Smolin D. Surrogacy as the Sale of Children: Applying Lessons Learned from Adoption to the Regulation of the Surrogacy Industry's Global Marketing of Children, *January* 2015, διαθέσιμο στην ιστοθέση: http://pepperdinelawreview.com/wp-content/uploads/2016/02/Smolin_Final-no-ICR.pdf [ανακτήθηκε την 29.09.2017]

⁹ Παπαχρίστου Θ. Μια ατυχής νομοθετική επιλογή. *ΧρΠΔ*, 2014:640.

μητρότητας και σε όσες γυναίκες **απλώς** διαμένουν προσωρινά στην Ελλάδα. Η δήλωση, δηλαδή, ενός προσωρινού καταλύματος, αρκεί κατά τον νόμο για να θεμελιώσει δικαίωμα σύναψης μίας σχέσης παρένθετης μητρότητας.

2.4 Δωρεά ή Συναλλαγή;

Ας επανέλθουμε στο ζήτημα της θεμελιωμένης στην αρχή της συμβατικής ελευθερίας δωρεάς, για να δούμε τις συνεπαγωγές που επιφέρει στο ανθρώπινο περιβάλλον της τεχνητής αναπαραγωγής η αντίληψη του νόμου περί χαριστικής παροχής της παρένθετης μητέρας, και πώς η αντίληψη αυτή επιδρά στις ψυχικές και συναισθηματικές στάσεις, ανανοσηματοδοτεί τις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών ανταλλαγές, αλλά και αναπραγματεύεται εξουσιαστικά διακυβεύματα.

Οριζόμενη η παρένθετη μητρότητα ως καθαρή δωρεά/ δώρο, εισάγει στο περιβάλλον της τεχνητής αναπαραγωγής τη λογική και την -κυκλική- οικονομία του. Γενικά, η λογική της δωρεάς, κατά το νόμο, θεωρείται ότι αναπτύσσεται στο πλαίσιο μιας ήδη υπάρχουσας σχέσης, προϋποθέτει, δηλαδή, το ζεύγμα δωρητής-δωροεπίδοχος προς τον οποίο απευθύνεται το δωριζόμενο, να συνδέεται με κάποιου είδους συναισθηματικό δεσμό. Η γνωριμία τους δεν ιδρύεται με την κατάρτιση της σύμβασης δωρεάς, αντίθετα η δωρεά αποτελεί ένδειξη αναπτυγμένων μεταξύ τους αισθημάτων (αγάπη, ευγνωμοσύνη κλπ) που έχουν παραχθεί εντός αυτού του δεσμού.

Εντός αυτής της φιλικής σχέσης μπορούν να μεταβιβάζονται/ εκχωρούνται ετεροειδή αγαθά υπό μορφή δώρων αμφίδρομα, ως ένδειξη αμοιβαίων αισθημάτων. Από τη σκοπιά της κυκλοφορίας αγαθών μέσα σε έναν κύκλο ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους, η διαφορά, στην πράξη, μεταξύ δωρεάς και αμοιβαίου συμβατικού δεσμού είναι πως στην πρώτη περίπτωση τα αγαθά προσφέρονται μέσα από διασταυρωμένες, αυτόνομες, αυτόβουλες πράξεις, ενώ στην αμοιβαία σύμβαση υπάρχει υποχρέωση ανταλλαγής αγαθών με την ίδια πράξη, τα αγαθά ανταλλάσσονται υποχρεωτικά στον ίδιο χρόνο. Η προσφορά σωματικών (σεξουαλικών) υπηρεσιών έναντι χρηματικού ανταλλάγματος συνιστά το πορνικό συμβόλαιο ενώ η προσφορά σωματι-

κών υπηρεσιών (εγκυμοσύνη, κυοφορία, τοκετός και λοχεία) δίχως αντάλλαγμα συνιστά την δωρεά της παρένθετης μητέρας. Η όποια εκ μέρους της δωροεπίδοχου κοινωνικής μητέρας υλική (χρηματική) προσφορά προς την δωρίζουσα τις σωματικές της υπηρεσίες παρένθετη μητέρα συνιστά επίσης δωρεά, και όχι μορφή σωματικής (πορνικής) εκμετάλλευσης, εφόσον συμβαίνει σε διαφορετικό χρόνο.

Η έννοια της δωρεάς επίσης εισάγει στο αναπαραγωγικό προσκήνιο το κριτήριο της υποκειμενικής βούλησης των μερών (animus donandi), κριτήριο αποφασιστικό για τη διακρίβωση αν κάποια παροχή δίχως αντάλλαγμα προς τον άλλον συνιστά δωρεά ή επαχθή δικαιοπραξία. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, το βάρος της νομικής προσοχής μετατίθεται, από τη φανερή, στην πράξη, ευθεία, διασύνδεση της ανταλλαγής σωματικών υπηρεσιών (από την παρένθετη μητέρα) με χρηματικό ποσό (από την λήπτρια των υπηρεσιών της), στο χώρο των συναισθημάτων, αλλά και στον χώρο της ιδιωτικότητας, της ελευθερίας των ατομικών επιλογών· έναν χώρο, στα ενδότερα του οποίου ο δικαστής είναι απρόθυμος να εισέλθει. Η εγγραφή της παρένθετης μητρότητας στο καθεστώς της δωρεάς, ηθικοποιεί και συναισθηματοποιεί μια πρακτική, που μια άλλη ερμηνευτική οπτική θα αποκρυπτογραφούσε ως μορφή ανήθικης και εκμεταλλευτικής σχέσης.

Η έννοια του δώρου και η λογική της αμοιβαιότητας που αυτό προϋποθέτει, εισάγει επίσης στο κύκλωμα της ανταλλαγής και τα υπ' αυτήν συμπαραδηλούμενα: την ηθική και υλική ικανότητα (δύναμη) να δίνει κάποιος δίχως αντάλλαγμα, δηλαδή τη γενναιοδωρία, την περίσσεια του εκχωρούμενου αγαθού. Προγράφει, κατά συνέπεια, εντός της κοινωνικής σχέσης της παρένθετης μητρότητας, θέσεις δύναμης και αδυναμίας, καλώντας σε αντίστοιχες ταυτίσεις· βαπτίζει το κάθε φορά ικανό, από υλική και ηθική άποψη, προς δωρεά συμβαλλόμενο μέρος ως δυνατό και, αντίστοιχα, βαπτίζει ως ευάλωτο/ αδύνατο, το μέρος που την αποδέχεται, εναλλάσσοντας, κατά την εννεάμηνη διάρκεια αυτής της σχέσης, στις θέσεις δυνατή-αδύναμη τα εμπλεκόμενα πρόσωπα, ανάλογα με το ποιά είναι κάθε φορά η «δωρήτρια». Στο πλαίσιο της ανθρώπινης σχέσης, εντός της οποίας εγγράφεται η πρακτική της πα-

ρένθετης μητρότητας αυτό λειτουργεί κατά δύο τρόπους:

1) Η πλαισίωση της σχέσης παρένθετης μητέρας-κοινωνικής μητέρας/ ζεύγους γονέων στο δωρεοληπτικό-δωρεοπαροχικό πλαίσιο επιτρέπει να συσχετιστούν/ αντιστοιχηθούν μεταξύ τους δύο διαφορετικά και ετεροειδή καθεστώτα έλλειψης/ ανάγκης (οικονομική ανάγκη για επιβίωση-ανάγκη/ επιθυμία απόκτησης τέκνου) ώστε αυτά να επανερμηνευθούν. Λόγω αυτής της ένταξης, τα ελλειμματικά υποκείμενα (σωματική ανικανότητα/ οικονομική ανικανότητα) της σχέσης της παρένθετης μητρότητας μεταμορφώνονται/ αναμορφώνονται σε δυνάμει μη ελλειμματικά/ ισχυρά, γιατί το δωρητικό πλαίσιο κατανόησης των μεταξύ τους ανταλλαγών εγγράφει τη χειρονομία της προσφοράς στη θέση του ισχυρού (σωματική ικανότητα-οικονομική ικανότητα). Το υποκείμενο της ανάγκης-παρένθετη μητέρα μεταμορφώνεται σε υποκείμενο ικανότητας (ισχυρό) δια της προσφοράς της σε ένα άλλο υποκείμενο της ανάγκης. Αυτή η αδιαμεσολάβητη ανταλλαγή αναγκών από την θέση του, διαρκώς εξαρτώμενου από τον άλλον, εναλλασσόμενου ισχυρού, αποτρέπει τη συγκέντρωση της δύναμης των δώρων στα χέρια του ενός, ώστε η σχέση μεταξύ των δύο να εκτραπεί στη μορφή αφέντη-δούλου, εξουσιαστή-εξουσιαζόμενου. Αντιλαμβάνεται κανείς, πως η χρονικότητα της προσφοράς και ο τρόπος υλοποίησής της, πάντα εξαρτώμενες από την καταλυτική εννεάμηνη συνθήκη της κυοφορίας-κύησης/ τοκετού, γίνονται κρίσιμα διακυβεύματα θεωρούμενα κατά περίπτωση.

2) Αυτό, ωστόσο, είναι μόνον ένα λογικό σχήμα, που μπορεί να λειτουργεί για να συσκοτίζει την ύπαρξη πραγματικών εκμεταλλευτικών λογικών που διαπερνούν την σχέση της παρένθετης μητρότητας. Μ' άλλα λόγια, να αποκλείει τη δυνατότητα να ανασυρθούν στο προσκήνιο επαχθείς και καταχρηστικές διαστάσεις αυτής της σχέσης, που, ως τέτοιες, θα μπορούσαν να αποτελέσουν νόμιμη αιτία για τη λύση της και, επομένως, για την ανάκληση της δωρεάς. Η λειτουργία του σχήματος είναι αναγκαστική και ολοκληρωτική, γιατί, λόγω της φύσης της, η σχέση αυτή είναι αδύνατον να λυθεί. Πρέπει να είναι, υποχρεωτικά, ένας εννεάμηνος δεσμός.

2.5 Το μητρικό/ γυναικείο συναίσθημα στην υπηρεσία της αναπαραγωγής

Ποίο είναι λοιπόν το άυλο υλικό που συνέχει αυτόν τον δωρητικό δεσμό/ έννομη σχέση; Η λογική θεμελίωση του σχήματος επενδύει στην ανάγκη να παράγονται και να αναπαράγονται, εντός των συμβαλλομένων, αισθήματα. Το σχήμα προσφεύγει στην παράσταση περί μιας αυτονόητης γυναικείας «αλληλεγγύης», η οποία - υποτίθεται ότι- απορρέει από τη φυσική μετοχή σε μια κοινή γυναικεία συνθήκη -μητρότητα-, η οποία δημιουργεί έναν ενιαίο γυναικείο ψυχισμό -μητρικά αισθήματα - που διαπερνά με ενιαίο τρόπο όλα τα γυναικεία υποκείμενα.

Το έμφυλο στερεότυπο της γυναικείας-μητρικής φιγούρας συναρθρώνεται με την ρητορική του δώρου, το οποίο και εμφυλοποιεί: η μητέρα/ πηγή που εκλύει «εκ φύσεως» μια ανιδιοτελή και ασυμμετρική δωρεά αγάπης, κατά τον ίδιο τρόπο που είναι προικισμένη από τη φύση με την υψηλή/ θεϊκή αποστολή να προσφέρει το (θηλυκό) δώρο της ζωής στην ανθρωπότητα. Ωστόσο, αυτό το μητρικό «φυσικό» στερεότυπο είναι χειριστικό, αφού λειτουργεί κάπως περίεργα. Έχει, παραδόξως, μόνο μια εκχωρητική/ δοτική φύση. Η ενεργητική/ διεκδικητική πλευρά που θα είχε είναι θεσμικά ακρωτηριασμένη, αφού ο νόμος, και το συμφωνητικό που υπογράφεται μεταξύ των συμβαλλομένων επιβάλλει, παρά «φύση», στην παρένθετη -επομένως της αναγνωρίζει μια ικανότητα προς αυτό- την υποχρέωση να αίρεται πάνω από τα αυθόρμητα/ φυσικά αισθήματα μητρότητας, προκειμένου να μην μπορεί να θεμελιωθεί πάνω σ' αυτά ένα αίτημα διεκδίκησης του κυοφορούμενου. Εδώ, ο νόμος επεμβαίνει στην ψυχική ζωή της κυοφόρου και επιβάλλει την απενεργοποίηση του υπ' αυτού παραγόμενου μητρικού αισθήματος.

Οι χειρισμοί αυτοί είναι έκδηλοι στο λόγο του μαιευτήρα που παρακολουθεί την εγκυμοσύνη της Μαρίας: «αυτό που προσπαθούμε, με τη Μαρία και τις άλλες παρένθετες, είναι να τις κάνουμε να αισθανθούν ότι έχουν μια σημαντική αποστολή. Ότι τα μωρά που φέρουν, τα οποία βέβαια θα παραδώσουν, πρέπει να τα θεωρούν δικά τους. Να το ευχαριστιούνται και να είναι χαρούμενες. Πρέπει να αισθάνονται υπερήφανες». Είναι επίσης αποτυπωμένοι στον λόγο της κρυφά αμειφθείσας Μαρίας, ο οποίος προσπαθεί

να ισορροπήσει ανάμεσα στο ενοχικό «δεν κάνω τίποτα κακό» και στο δοτικό «όπως έχω εγώ παιδιά έτσι θέλω να έχουν και οι άλλοι».

Στον λόγο της Μαρίας, εξάλλου, αποτυπώνονται οι αντιφάσεις που προκύπτουν από την ένταση της ριζικότητας της διαφοράς μεταξύ της απαγορευμένης- «εμπορευματικής»/ ανήθικης παρένθετης μητρότητας και της ηθικής-νόμιμης-αλτρουιστικής παρένθετης μητρότητας, με την οποία συμπορεύεται ο ελληνικός νόμος. Η διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους παρένθετης μητρότητας είναι υπόθεση μιας διαμεσολαβημένης από έμφυλα, πολιτισμικά, στερεότυπα ερμηνείας και όχι μια αντικειμενική ηθική διάκριση. Η αντιδιαστολή βασίζεται σε κοινωνικά καθιερωμένες έμφυλες νόρμες και βαθειά εδραιωμένα στερεότυπα γύρω από τις έμφυλες ταυτότητες του άνδρα της γυναίκας και των σχέσεών τους με την οικογένεια/ ιδιωτικό και την αγορά/ δημόσιο, με τον γάμο και με την εργασία, με τη μητρότητα και με τη σεξουαλικότητα. Οι έμφυλες αυτές ταυτότητες οριοθετούν τη συμπεριφορά που θεωρείται πρέπουσα για τις γυναίκες και τον συνυφασμένο με αυτές ιδιωτικό χώρο, τον χώρο των αισθημάτων και της οικειότητας.¹⁰ Το να μένει κάποια έγκυος για χρήματα παραβιάζει τον κανόνα που θέλει η γυναίκα να μένει έγκυος από αγάπη· η γυναίκα που μένει έγκυος για χρήματα είναι πόρνη/ όχι μητέρα. Το να μένει κάποια έγκυος δίχως οικονομικό αντάλλαγμα είναι έκφραση μητρικής προσφοράς· η γυναίκα που μένει έγκυος για λογαριασμό μίας άλλης δίχως οικονομικό αντάλλαγμα είναι μητέρα/ όχι πόρνη.¹¹

Από την άλλη μεριά, η απουσία πληρωμής δεν εγγυάται τον αλτρουιστικό χαρακτήρα και την ανιδιοτελή προσφορά της παρένθετης μητέρας, ακόμη και εντός του οικογενειακού συγγενικού περιβάλλοντος. Συστηματικά ασκούμενες οικογενειακές πιέσεις μπορεί να επιδράσουν καθοριστικά στην απόφαση για παρένθετη μητρό-

τητα. Οι γυναίκες είναι τρωτές σε εκμετάλλευση εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος: ανοιχτές και άμεσες πιέσεις, το «σύνδρομο του μαύρου πρόβατου», ενοχή για προγενέστερη συμπεριφορά, οικογενειακές προσδοκίες, μια θέληση να ξεπληρωθούν δι' αυτού του τρόπου προγενέστερα «ανομήματα» και «ανυπακοή», επιδρούν και ετεροκαθορίζουν τη γυναικεία επιλογή.

2.6 Η εργασιακή μη αξία της παρένθετης προσφοράς

Ακόμη και αν θεωρήσουμε την παρένθετη μητρότητα με όρους δώρου και όχι προσφοράς έναντι ανταλλάγματος, το ερώτημα παραμένει: τι είναι αυτό, ακριβώς, που παρέχεται και «δωρίζεται» στην περίπτωση της αλτρουιστικής παρένθετης μητρότητας; Ποιο είναι το κοινωνικό μέτρο και η αποτιμώμενη αξία του είδους αυτής της προσφερόμενης δωρεάς;

Το αντικείμενο της παροχής-δωρεάς δεν είναι ένα έργο-προϊόν μιας σωματικής εργασίας, από την εκτίμηση του οποίου θα υπήρχε ενδεχόμενο να μπορούσαμε να εκτιμήσουμε την αξία του καταβληθέντος κόπου/ εργασίας για την πραγματοποίησή του. Το «παιδί», ως προϊόν της εργασίας «της», δεν κατατάσσεται στην τάξη των πραγμάτων, δεν είναι «εμπόρευμα», εξ άλλου δεν «ανήκει» καν στην παρένθετη μητέρα, δεν την αντιπροσωπεύει ως (το) έργο της.

Δεν είναι επίσης, κατ' ακρίβεια, καν, μια σωματική υπηρεσία προς έναν άλλον· δεν μπορεί να προσδιοριστεί, γιατί δεν έχει δράση: δεν εκδηλώνεται με ενέργειες, ορατές κινήσεις, χειρονομίες απευθυνόμενες προς κάποιον άλλον. Η προσφορά της επομένως δεν μπορεί να τύχει έστω μιας δι-υποκειμενικής αναγνώρισης, αφού ο αποδέκτης των φροντίδων της δεν υπάρχει καν στον παρόντα χρόνο. Είναι ελευσόμενος.

Ούτε είναι, έστω, μια μορφή σωματικής απασχόλησης που θα μπορούσε να διακριβωθεί, για παράδειγμα με βάση τις ώρες απασχόλησης, ή την αλλαγή του τόπου εργασίας από τον τόπο κατοικίας.

Περιγραφόμενη είτε υπό την ευρεία της εκδοχή -της ολοκληρωτικής και συνεχούς διαθέσεως του οργανικού εαυτού, για εννέα μήνες, προς μια μέλλουσα να λάβει υπόσταση ανθρώπινη ύπαρξη από την οποία εκ προοιμίου είναι αποξενωμένη-, είτε υπό την στενή της εκδοχή -

¹⁰ Anleu SR. Surrogacy: For Love but Not for Money? *Gend Soc* 1992 Mar; 6(1):30-48.

¹¹ Schur EM. Labeling women deviant: Gender, stigma, and social control. Random House, New York, 1984. Επίσης: Anleu SR. Reinforcing gender norms: Commercial and altruistic surrogacy. *Acta Sociologica*, 1990, 33: 63-74.

της προσφοράς των γενετικών υπηρεσιών που αποκαλούνται κυοφορία και τοκετός στο ελεύθερο τέκνο κάποιας άλλης-, το γεγονός της παρένθετη μητρότητα δεν μπορεί να βρει στις ισχύουσες αντιλήψεις περί εργασίας, τρόπο για να αναγνωριστεί ως εργασιακού τύπου αποτιμώμενη δραστηριότητα. Για το ισχύον εργασιακό καθεστώς, τις κατηγορίες του, τις ρυθμίσεις του αλλά και για τις προστατευτικές δυνατότητές του και τις πρόνοιές του, η παρένθετη μητρότητα συνιστά μια εργασιακή εξαίρεση. Η δύσκολη «φύση» της προσφοράς και η αδυναμία αποτίμησης της απωθείται ως πρόβλημα, για να μεταναστεύσει στον εκτός εργασίας χώρο του ιδιωτικού -δηλαδή σε έναν χώρο που γίνεται αντιληπτός ως χώρος που δεν μπορεί να παράγει αξίες με οικονομική σημασία-, αποεργασιοποιείται και αναμαγεύεται/ μυστικοποιείται ως μια -εκτός κάθε δυνατότητας αντικειμενικής μέτρησης- προσφορά του ανεκτίμητου και υψηλού δώρου, της «ζωής».

Στα βιο-ιατρικά εργαστήρια της ανθρώπινης αναπαραγωγής, όμως, τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Εκεί, το αυστηρά επιτηρούμενο και εξ υπαρχής προγραμματισμένο από βιο-ιατρικούς χειρισμούς έγκυο σώμα της παρένθετης, δεν έχει καμιά υψηλή αξία.¹² Είναι ένας χώρος, που αν και «εσωτερικός» είναι διαρκώς ανοιχτός στην επιτήρηση, δίχως ιδιωτικότητα, εκχωρημένος/ και χρωμένος στον άλλον.

3. Η παρένθετη σωματικότητα στον πολιτισμό της τεχνητής αναπαραγωγής

3.1 Η παρένθετη μητρότητα ως φυσική μεταφορά

Επιδίωξη του παρόντος δεν είναι η απόδοση των προβληματικών διαστάσεων της παρένθετης μητρότητας, ως έννομης σχέσης, σε σκόπιμες αρχικές μεθοδεύσεις ή παραλήψεις. Οι προβληματικές διαστάσεις έχουν αναδειχθεί εκ των υστέρων και στην πράξη. Ούτε εμφορείται από ένα ανταγωνιστικό προς το «ανδρικό» φύλο πνεύμα

(επανα)διεκδίκησης και (επαν)ιδιοποίησης ενός γυναικείου πρωτείου στη διαδικασία της ανθρώπινης αναπαραγωγής.

Οι παρούσες κριτικές επισημάνσεις εκτείνονται, εξάλλου, σε ένα πέραν της συγκεκριμένης ρύθμισης και της ιστορικής στιγμής της νομοθέτησης επίπεδο, αυτό της βιο-ηθικής, καθώς εντοπίζουν ένα ηθικό παράδοξο στο πεδίο της βιο-τεχνολογικής αναπαραγωγής, με το οποίο πρέπει κανείς να αναμετρηθεί.

Η θετική ανταπόκριση της ελληνικής έννομης τάξης στο αίτημα αναπαραγωγικής δικαιοσύνης/ ισότητας προς τα άτεκνα ή υπογόνιμα, ετερόφυλα ζευγάρια, με την -ελεγχόμενη- νομιμοποίηση της πρόσβασής τους σε ιατρικές μεθόδους υποβοήθησης της ανθρώπινης αναπαραγωγής, μέρος των οποίων είναι η παρένθετη μητρότητα, και η διεύρυνση του κύκλου του αναπαραγωγικού δικαιώματος πέραν των γόνιμων ζευγαριών, είχε ως παραγωγική συνέπεια τη συρρικνωσή του προστατευτικού κύκλου των δικαιωμάτων ως προς μια κατηγορία έμφυλων/ γυναικείων υποκειμένων, εκείνη των παρένθετων μητέρων, και τον υποβιβασμό τους στην τάξη της απλής ζωής.

Τα δικαιώματα, γενικά, εξοπλίζουν με θετική δύναμη και προνόμια. Στην προκειμένη περίπτωση, ωστόσο, είναι λυπηρό το γεγονός ότι η παραχώρηση ενός θετικού αναπαραγωγικού δικαιώματος, η νομική ενδυνάμωση, η εξασφάλιση και προστασία του άτεκνου ετερόφυλου ζευγαριού, η διεύρυνση του κύκλου του αναπαραγωγικού δικαιώματος, παράγει μια (αναπαραγωγική) αδικία: έναν εκτοπισμό από τον κύκλο των δικαιωμάτων, μια αρνητική (αναπαραγωγική) δικαιοσύνη, που αναλύεται σε μια σειρά αρνητικών δικαιωμάτων/ εκχωρήσεων, προκειμένου περί των παρένθετων μητέρων, μια αποβολή τους από τον κύκλο προστασίας των δικαιωμάτων. Η αδικία αυτή που αναλύεται σε μια σειρά αρνητικών δικαιωμάτων, μη-δικαιωμάτων, όψεις των οποίων διέτρεξε το παρόν, καταλήγει στην παραγωγή μιας κατηγορίας γυναικών-νομικών φαντασμάτων, με συρρικνωμένη νομική προσωπικότητα αλλά με σώμα-που-έχει-σημασία, για την ανθρώπινη τεχνητή αναπαραγωγή. Εδώ έχει τις ρίζες της η κοινωνική πρακτική της στρατολόγησης παρένθετων μητέρων από ήδη αόρατες στη δημοσία σφαίρα επισφαλείς, ευάλωτες, δίχως νομική και πολιτική δυνατότητα, κοινωνικές

¹² Για την ιατρική ιδιοποίηση του γυναικείου ελέγχου στις εγκυμοσύνης και του τοκετού βλ. Μαροπούλου Μ. Η τεχνητή μήτρα: Η ενανθρώπιση ενός επιστημονικού συμβάντος. Νέα Εστία, 2010, 168. (1836): 284-310.

κατηγορίες γυναικών, η ύπαρξη και ανατροφοδότηση των οποίων αποτελούν όρο για την αναπαραγωγή/ ανάπτυξη του βιο-ιατρικού αναπαραγωγικού τομέα.

Κι' όμως, αδύνατο μέρος που χρήζει νομικής αναγνώρισης, εξασφάλισης και προστασίας, όποια μορφή και αν πάρει αυτή η αναγνώριση, στο πλαίσιο της ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής δεν είναι μόνον το άτεκνο ζευγάρι, αλλά και η παρένθετη μητέρα. Όχι μόνον γιατί ανήκει σε μια ιδιαίτερα ευάλωτη κατηγορία αφανών γυναικών, όχι μόνον γιατί το νομικό καθεστώς στο οποίο υπάγεται η σχέση της παρένθετης μητρότητας έχει κενά και προβληματικά σημεία, αλλά και γιατί η αορατοποίησή της εντός του τεχνητού αναπαραγωγικού πλαισίου θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μια αναπαραγωγική, έμφυλη αδικία που αγγίζει τον πυρήνα θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων όπως η αξιοπρέπεια, η σωματική ακεραιότητα και η αυτονομία του έμφυλου γυναικείου υποκειμένου.¹³

Υπό αυτό το πρίσμα υπάρχει, επομένως, το ενδεχόμενο η πρακτική της παρένθετης μητρότητας να συνιστά μια μορφή διαχείρισης μιας γυναικείας αδυναμίας σωματικής συμμετοχής στην αναπαραγωγική διαδικασία, από μια «πατριарχικού» τύπου στρατηγική. Να πρόκειται για μια νομική συγκάλυψη, υποκατάσταση, ιδιοποίηση της γυναικείας/ σωματικής αναπαραγωγικής δύναμης, δια της ενεργοποίησης του ίδιου «νομικού πλάσματος» με το οποίο συγκαλύπτεται η ανδρική αδυναμία εντός της αναπαραγωγικής διαδικασίας: με την ουδετεροποίηση, ανωνυμοποίηση, υποκατάσταση και εντέλει ιδιοποίηση εκ μέρους του (υπογόνιμου) νομικού πατέρα της αναπαραγωγικής δύναμης (σπέρμα) του προσώπου του δότη. Η λειτουργία της παρένθετης μητρότητας συμμετρικοποιείται προς ένα «πράγμα» δίχως πρόσωπο, το ανώνυμο γεννητικό υλικό (σπέρμα), ανδροποιώντας την γυναικεία αδυναμία συμμετοχής στην αναπαραγωγή.

Ιδωμένη από τη σκοπιά της παρένθετης μητρότητας, η διαδικασία της τεχνητής υποβοήθησης της ανθρώπινης αναπαραγωγής, σήμερα, στον πολιτισμό της έμφυλης ισότητας, αναδεικ-

νύεται εντέλει ως μια νέα μεν, ωστόσο ήδη πολύ παλαιά, ως προς τα χαρακτηριστικά της, -την απόκρυψη, την έκθεση σε μια ζώνη ψυχικής και σωματικής επικινδυνότητας-, γυναικεία ποιητική πρακτική, από την οπτική της οποίας προβάλλεται η αξίωση μιας, *καθολικότερης και δίχως αποκλεισμούς* (αναπαραγωγικής) δικαιοσύνης, για τις μορφές της οποίας χρειάζεται να ανοίξει μία συζήτηση.

Ξεφεύγοντας από τον κύκλο του άτεκνου ετεροφυλικού ζευγαριού, οι νέες τεχνολογίες της ανθρώπινης αναπαραγωγής αναμετρώνται, πλέον, με νέες προκλήσεις, νέες δυνατότητες και νέες επιθυμίες. Ανοίγονται σε ενδεχόμενες εναλλακτικές μορφές «γενετικής» συγγένειας/ γονεϊκότητας, πέραν του «βιολογικού»/ ετεροσεξουαλικού μοντέλου και στη δυνατότητα γενετικής τεκνογονίας ομόφυλων ζευγαριών, δυνατότητες που, θα πρέπει να τονίσουμε, έχει, εν πολλοίς, καταστεί δυνατόν να τις διανοηθούμε χάρη και λόγω της εξέλιξης αυτών των τεχνολογιών.¹⁴

Στο σύγχρονο περιβάλλον της ιατρικά υποβοηθούμενης ανθρώπινης αναπαραγωγής, η αναπαραγωγική διαδικασία δεν γίνεται κατανοητή σαν ένα ενιαίο βιογενετικό συνεχές, το οποίο εύρισκε συμβολική αντιστοιχία στο γυναικείο-μητρικό σώμα, τον ένα, ενιαίο και αδιαπραγμάτευτο τόπο επί του οποίου συντελούνταν και οι τρεις φάσεις -σύλληψη, κυοφορία, τοκετός- της ανθρώπινης αναπαραγωγής. Η ρήξη του βιογενετικού συνεχούς αποφορτίζει συμβολικά το μητρικό σώμα.

Η παραγόμενη με τις μεθόδους της ιατρικής υποβοήθησης ανθρώπινη αναπαραγωγή περιγράφεται σαν ένα σύνθετο και πολυεπίπεδο συμβάν που χαρακτηρίζεται από διασπάσεις, διαχωρισμούς, τοπικές ασυνέχειες, ετεροειδείς -μη αγωγίμες η μια στην άλλη-, αποσυνδεδεμένες και ανασυνδεδεμένες μεταξύ τους διαδικασίες. Το σύνθετο αυτό συμβάν διενεργείται μέσα από εναλλαγές και διαπερνώντας διαφορετικό γενετικό υλικό, ανθρώπινα σώματα και φύλα: η ανθρώπινη αναπαραγωγή στο περιβάλλον αυτό είναι μια πολυσχιδής διαδικασία, που έχει τη μορφή σκυταλοδρομίας. Κάθε πράξη/ ενέργεια που

¹³ Βλ. σχετικά Corea C. *The Mother Machine: Reproductive Technologies from artificial insemination to artificial wombs*. Harpen and Row, New York.

¹⁴ Βλ. σχετ. *Technologies of Procreation*. Edwards J, Franklin S, Hirsch E, Strathern M. Manchester University Press 1999.

συντελείται στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, μπορεί να νοηθεί ότι υπακούει σε μια λογική γενετικής πρόσθεσης, γενετικού συμπληρώματος μιας απώτατης απαρχής, απέναντι στην οποία η κάθε διαδοχική ενέργεια λειτουργεί με όρους υποκατάστατου και συμπληρώματος. Αυτή η από-κωδικοποιητική εννόηση της ανθρώπινης αναπαραγωγής είναι λογικό να μπορεί να πάρει αποστάσεις από ευθείες αντιστοιχίσεις προς παραδεδομένες κανονιστικές/ φυσικές μητρικές και πατρικές φιγούρες, ρόλους, σχέσεις ή δικαιώματα, τις οποίες έχει πλέον τη δυνατότητα να τις επερωτά ως αυθαίρετες και ιστορικά επινοημένες κατασκευές. Αντιθέτως, διανοίγει και κρατά ανοιχτή τη δυνατότητα να διανοηθούμε, ενδεχομένως, άλλες μορφές συγγενικού δεσμού, άλλες μορφές γονεϊκότητας, άλλες συμβολικές δυνατότητες πέραν του κανονιστικού ετεροσεξουαλικού μοντέλου αναπαραγωγής, που θα μπορούσαν να εναρμονιστούν με αιτήματα αναπαραγωγικής δικαιοσύνης εκ μέρους των ομόφυλων ζευγαριών και των μοναχικών ανδρών.

Οι νέες τεχνολογίες διατείνονται πως δεν επιθυμούν να καταλύσουν την κρίσιμη, για τον άνθρωπο, διάκριση φύση (ως «όριο»)/ πολιτισμός (ως «δυνατότητα»). Θεωρούν απλώς πως το ζήτημα της διάκρισης αυτής -και της διαχείρισής της-, την εποχή του βιογενετικού πολιτισμού, εισχωρεί, πλέον, στο, μέχρι πρότινος θεωρούμενο ως αδιαμφισβήτητο προ-κοινωνικό και υπερβαίνον κάθε πολιτισμική εγγραφή, «φυσικό»/ βιολογικό γεγονός της ανθρώπινης αναπαραγωγής. Στον νέο αυτό χώρο, το ζήτημα του φύλου και της φύσης θα πάρει νέες ενδεχόμενες τροπές, θα ανοίξει σε νέες διερωτήσεις, θα αναμετρηθεί με άλλα διακυβεύματα.

Στο βιο-ιατρικό εργαστήριο, πράγματι, έχει συντελεστεί μια -παράδοση- γενετική εξίσωση πατρότητας-μητρότητας ως προς την συμβολή τους στην ανθρώπινη αναπαραγωγή. Η ασυμμετρικότητα της γυναικείας προς την ανδρική συμβολή στο αναπαραγωγικό γεγονός έχει καταργηθεί. Η γυναίκα (νομική/κοινωνική μητέρα) συμμετέχει στην ανθρώπινη αναπαραγωγή από θέση και με ρόλο ανάλογο και συμμετρικό προς τον ανδρικό. Στο περιβάλλον αυτό δίνεται η δυνατότητα και στη (νομική/ κοινωνική) μητέρα να μπορεί να αποστασιοποιηθεί από το φυσικό αναπαραγωγικό γεγονός· να μην συλλαμβάνει, να μην κυφορεί και να μην γεννά, όπως ο πατέρας.

Το *mater semper certa est*, πλέον δεν της αντιστοιχεί. Αντίθετα, και μέσω της τριχοτόμησης της μητρικής οντότητας σε γενετική λειτουργία (βιολογικό υλικό/ γενετική «μητέρα») κυφορούσα- τέκουσα (παρένθετη μητέρα) και κοινωνική λειτουργία (νομική/ κοινωνική μητέρα), η οντότητα αυτή αντιστοιχίζεται προς το μέχρι πρότινος αντώνυμό της, -*pater semper incertus est*-, ως *matter semper incerta est*. Η αποδέσμευση του γυναικείου υποκειμένου από το σωματικό γεγονός της αναπαραγωγής έδωσε τη δυνατότητα ταυτόχρονης ίδρυσης της νομικής μητρότητας με τη νομική πατρότητα. Η από-σωματοποίηση και αποστασιοποίηση της μητρότητας τής επέτρεψε την άνοδο στη συμβολική τάξη, ως νομική μητέρα, την ίδια στιγμή και με τους ίδιους προς τον πατέρα.

Εντός του βιοτεχνολογικού πλαισίου της ανθρώπινης αναπαραγωγής, τόσο το ετεροφυλικό οικογενειακό/ συγγενικό μοντέλο όσο και το -όποιο γίνει στο μέλλον, ενδεχομένως, αποδεκτό-εναλλακτικό συγγενικό/ οικογενειακό μοντέλο, οφείλει να σταθεί και να αναμετρηθεί με τα νομικά και ηθικά ζητήματα που θέτει η παρένθετη μητρότητα.

Γιατί μέχρι στιγμής, εντός της τεχνητής αναπαραγωγής, η φιγούρα αυτή υπάρχει για να υποδύεται έναν ρόλο: να είναι ο φορέας που εισάγει τη «φυσική» διάσταση, το στοιχείο του «φυσικού», σε ένα εντελώς τεχνητό περιβάλλον. Απαραίτητη αλλά και αποσιωπημένη ως λειτουργία, κορυφαία αλλά και περιθωριοποιημένη ως ρόλος, η παρένθετη μητέρα υπάρχει στο βιοιατρικό περιβάλλον, προκειμένου, *μιμούμενη* τη φύση, να *φυσικοποιεί* το βιοτεχνολογικά δημιουργημένο αναπαραγωγικό γεγονός. Με αυτόν τον ρόλο και ως φορέας του «γυναικείου-φυσικού σημαίνοντος», ως ενσώματη έγκυος οντότητα, επιτρέπει πάνω στο σώμα της να επαναληφθεί η βίαιη αρχαϊκή χειρονομία υποκατάστασης/ αποκλεισμού της ως «φύσης» από τη συμβολική τάξη (νομική αναγνώριση).

Στο πρόσωπο και στο σώμα της παρένθετης μητέρας, στο σύγχρονο περιβάλλον, αναδιπλασιάζεται ειρωνικά το παράδοξο του αποκλεισμού της φέρουσας στον κόσμο με το σώμα της τη νέα ζωή γυναίκας από την ρωμαϊκή πατρική γενεαλογία. Εκεί, όπου ο πατέρας-γενάρχης, μέσω του θεσμού του γάμου, αποκαθίσταται στην τάξη του ικανού γεννήτορα, υποκαθιστώντας και αποκλε-

ίοντας τη μητρική αναπαραγωγική ποιητική δύναμη, ιδρύοντας δηλαδή το συμβολικό ως γυναικεία απουσία. Η Αριστοτελική αντίληψη περί της κατώτερης, γυναικείας/σωματικής συμβολής στην αναπαραγωγή, της γυναικείας αδράνειας και παθητικότητας, ως ύλης, την οποία ενεργοποιεί, εμφυσώντας της ανώτερη κίνηση και περιεχόμενο, ο ενεργητικός ασώματος γεννήτορας (ο νόμος), κατά την στιγμή της σύλληψης, παραδόξως μοιάζει να παραμένει ενεργός στη μεταμοντέρνα συγκυρία, με περισιότερους του ενός πλέον άφυλους γεννήτορες.¹⁵

4. Πέρα από το λόγο των δικαιωμάτων / Η παρένθετη μητρότητα ως πολιτικο-ηθική μεταφορά

Το ζήτημα της παρένθετης μητρότητας απευθύνει πολλά επείγοντα ερωτήματα προς το νόμο, την αναπαραγωγική δικαιοσύνη, την έμφυλη βιοηθική, τα οποία επιζητούν άμεση ανταπόκριση.

Στους κόλπους της σύγχρονης ηθικοπολιτικής θεωρίας, εκείνης τουλάχιστον που επιχειρεί να σκεφθεί ηθικά ζητήματα και ζητήματα δικαιοσύνης πέρα από το λόγο των δικαιωμάτων, η αόρατη στη σημερινή δημόσια σφαίρα φιγούρα της παρένθετης μητέρας έχει μια ιδιαίτερη παρουσία. Ιδίως υπό την ετερόλογη εκδοχή της (γενετική ασυνέχεια μεταξύ κυοφόρου και εμβρύου) και το ανοσολογικό παράδοξο που αναδεικνύεται στο σώμα της -η μη «επίθεση» του ανοσοποιητικού συστήματος του οργανισμού της στο «ξένο» σώμα που έρχεται από την εμβρυομεταφορά-,¹⁶ αποκτούν ισχύ ενός θετικού βιο-ηθικού σημαίνοντος, ενός καταφατικού παραδείγματος μιας ενδοσυμβιωτικής σχέσης του εαυτού με μια ριζική ετερότητα (το «ξένο» έμβryo, τον πρόσφυγα, τον μετανάστη) και μιας (βιολογικής) ατομικότητας που εγκαταλείπει τον εαυτοκεντρισμό και την εννόηση του «ξένου» ως εχθρού- κινδύνου, υπέρ της δεκτικότητας,

υπέρ της υποδοχής του και της «φιλοξενίας» του.¹⁷

Ωστόσο, πριν από την εύκολη και βιαστική αναγωγή της παρένθετης μητέρας σε ένα θεωρητικό ηθικό σχήμα που ανταποκρίνεται στα επείγοντα ερωτήματα του καιρού μας, θα πρέπει να την αναγνωρίσουμε ως πλήρη, ανθρώπινη και ακέραιη οντότητα επαναποδίδοντας της τα ανθρώπινα δικαιώματα που της αφαιρέθηκαν και εντάσσοντας, αυτήν και το σώμα της, στον κύκλο της έννομης προστασίας. Μέσα σ' αυτόν τον κύκλο θα πρέπει να βρούμε τον τρόπο να αναγνωρίζουμε τη γυναικεία εγκυμοσύνη όχι με αριστοτελικούς όρους, δηλαδή ως ένα θηλυκό, προϋπάρχον, παθητικό πλαίσιο υποδοχής, ως άγονη χώρα, ως απλή επιτελεστική λειτουργία, αλλά ως ενεργητική και χειροπιαστή δημιουργία χώρου για τον άλλον, για τη θρέψη του, για τη προστασία του, για τη ζωή του. Μόνο αν αποδώσουμε αξία/ δύναμη στο γυναικείο πρόσωπο, το σώμα του οποίου έχει τη συγκεκριμένη δύναμη να φιλοξενεί, και μόνο τότε, θα μπορούμε να κατανοήσουμε την εγκυμοσύνη ως έμπρακτη φιλοξενία¹⁸ και όχι ως αυτοματικές, σωματικές δυνατότητες.

Η θεώρηση αυτή θέτει στο επίκεντρο τα λόγια της ανύπαντρης μητέρας, της Πόλας, φίλης και συντοπίτισσας της Μαρίας που, καθώς μας δείχνει το ντοκιμαντέρ, παρακολουθεί την εξέλιξη της εγκυμοσύνης της φίλης της και μετρά τον εαυτόν της με το ενδεχόμενο να γίνει και αυτή, κάποια στιγμή, παρένθετη μητέρα: «πρέπει να είσαι δυνατή για να κάνεις κάτι τέτοιο».

¹⁵ Περαιτέρω ανάπτυξη του σχετικού επιχειρήματος στο Agacinski S. *Femmes entre Sexe and Genre*, Editions du Seuil, Paris 2012.

¹⁶ Pradeu Th. *The Limits of the Self Immunology and Biological Identity*. (μετ. στα αγγλικά) Vitanza E. Oxford Univ. Press, Oxford 2012.

¹⁷ Βλ. Staikou E. *Generative grafting reproductive technology and the dilemmas of surrogacy*. *Radical Philosophy*, 2014, 183:40-46.

¹⁸ Aristarkhova Ir. *Hospitality of the Matrix*, Philosophy, Biomedicine and Culture. Columbia University Press, New York, 2012.